

Kovács György

FESTÉK ÉS FÉLELMEK

– Gyurika, a színpadra!

Kitárt karral, nevető arccal kellett a színre törnöm. Ma pedig amúgy is percek óta az öklömet harapdáltam, hogy hangosan el ne nevessem magam. Mert Bánóczi Laci, aki a Thália Társaság elnöke, rendezője, pénztári főnöke, dramaturgja, fordítója, miegymása, ma este pedig ügyelője is volt, s akinek fogai közül a sziszegő parancs kiröppent, oldalvást állt felém, a díszletek részén át mereven figyelte a színt, miközben jobbójában, melyet izgalmában vállmagasságban kifeszítve tartott, s amely remegett, halkan megmészólalt az ügyelői csengettyű. Ekkor baljával dühödten hátraintett: – *Psz!* *psz!* Nem tudta, hogy önmagát akarja elhallgattatni.

Feltaszítottam az álszoba áljtaját, s már ez a mozdulat is megjátszott volt. Megtámultam, hogy a lendületet fel kell keltenem és éreznem kell magamban, de ugyanakkor mérsékletet és ellenőrzést kell gyakorolnom, hogy a gyengécske ajtó ki ne szakadjon, és az álszoba fala hamis képeivel és festett könyvsoraival meg ne inogjon. Hatéves voltam. Laci huszonegy.

Pontosan tudtam, hogy játék folyik. De nem tudtam, hogy nem ez a játék-e a valóság. Gyakran éreztem úgy, hogy otthon vagy az utcán tettetjük magunkat, és egy végtelenül hosszú színdarab unalmas és értelmetlen szerepeit játsszuk, de a színpad az *igazi*. A sűgő néni hol kedvesen szelíd, hol ráncolt homlokú, szigorú arca egy ragyogóan világos kör központja volt, s a Várszínház számomra óriási nézőtere, amely előzékeny homályba süllyedt, e forró körön és szenvedélyemen kívül hevert. A színész kapcsolata a nézőtérrel csak később fejlődik ki. A gyerekszínész a tökéletes színész. Már korrumpáltak, de még megmaradt a szüzessége.

A színpadon anyám karjába rohantam, ölelgettük és csókoltuk egymást. Balogh Vilma ezen az estén Nórát játszotta, és én voltam a gyerekei. Ibsen szerint három gyereke volt, de a Tháliának csak egyre futotta. Majd a művészszoza közepén álló asztal terítője alá bújtam, ahonnan Nóra elővonszolt. Újabb csokolózások között elmondtam a megtanult szavakat (helyesebben elordítottam azokat, mindég a közönség felé fordulva, miként oktattak), és Nóra már ki is tuszkolt a szobából, ahol megjelent a gonosz zsaroló, aki fordulatot adott szellőtől is védett életének.

A színpad mögött Kürthy Jóska hátba vágott, Forgács Rózsi megsimogatta a fejem, Riza pedig lesminkelt.

Itt voltam én otthon igazában. Nem is a színpadon – mert Strindberg, Goethe, Gorkij, Courteline, Wedekind és a többiek nemigen írtak nekem alkalmas szerepet –, hanem az orrot csiklandozó szagúra mázolt színpad mögött s a szűk öltözőkben, melyeket betöltött az arcfestékek édes illata.

Itt minden és mindenki folyton változott. Törzs Jenő tegnap tűhegyes cipőt horodott, és arca a sárga festéktől olyan volt, mintha kriptából bújt volna ki, ma halászciszimában lépkedett, és képe a durranóan piros festéktől közelről cirkuszi bohócként hatott rám. Judik Etel holtan rogyott össze a nézők előtt, akik tapsviharban törtek ki, majd a színpad mögött néhány perc múlva lihegve levetette magát egy simára csiszolódott barna lócára, s remegő ujjal gyűjtött rá egy Hölgyre (e cigarettanév immár so-

sem fog visszatérni). Ilyenkor az aranyozott pléhsisakot hordó tűzoltó, akiről sokáig azt hittem, hogy a társulat tagja, tapintatosan elődalgott.

Mindenki ideges, lelkes és összetartozó volt. Persze *felnőtt*, mégis gátlástalan és korlátok nélküli kapcsolatban éreztem magamat velük. Volt ebben az érzésben egy nagy adag gyermeki tévedés. A gyerek gyorsan rájön, hogy a felnőttek hazudnak, ami azonnal elveszejteti a bizalmát. De a színész hivatásszerűen mindég hazudik, vagyis sosem, hiszen a hazug és festékes játék az igaz élete. Azután a gyerek szemében minden felnőtt – felnőtt. Csak amikor már maga is felnőtt, tudja meg, hogy más a huszonöt, mint a hatvanöt éves. De a Tháliában mindenki fiatal volt. És végül – bármilyen apró, de magam is „kolléga” voltam. Már megjelölt, ha nem is megpecsételt.

A színházban azért is boldog voltam, mert ott biztonságban éreztem magam. Sosem féltem. Az aggodalmak, félelmek és szorongások, miként sok embernek, nekem is élettársaimmá szegődtek, de talán korábban, mint másnak. Különösen kettőtől féltem, a félelmek két köznapi tárgyától – attól, hogy bántani fognak, és a szegénységtől. Az a furcsa, hogy nemhogy senki sem bántott akkor, hanem inkább dédelgettek, magyarul mondva: kényeztettek, legalább ez volt a látszat. Szegények pedig nem voltunk. Legalább ez volt a látszat. Később, mikor a félelmek valóra váltak, sokat gondolkodtam azon, hogy talán én előre felépítettem magamban valamit, ami – miként a valóra vált jóslatok – befolyásolta az életemet.

De ebben nem nagyon hiszek, inkább úgy vélem, hogy a félelmek valóságos élményekből fakadtak, amelyeket nagyrészt sikerült elfelejtenem – úgy is mondják: elfojtatom –, úgyhogy, miként sokszor van az életben, csak az okozat maradt meg és fejlődött önállóan tovább, az ok azonban elmerült.

Én nem voltam sosem analízisben, amelynek az lenne a célja s egyúttal értelme is, hogy a sötét vízfénkről felvontassa azokat a roncsokat, amelyek felhasíthatják a békeken sikló hajó hasát. De – miközben a gyerekkori félelmek gyökereit kutattam – néhánynak borzongatón tekergő emlékképe fel-felmerült. Vajon ezek gáncsoltak el újra meg újra, miközben végigbotladoztam köztük az életem?

Ennek az életnek első emlékképe nagyon bizonytalan. Meztelenül lebegek a levegőben, sírok és kapálózom. Helyesebben nem is lebegek, mert egy nagy kéz, amelynek tenyerében hátamon fekszem, nagyon biztosan tart. Egy másik alakzat – nyilván egy másik nagy kéz – közeledik felém. Vége. A kép fényszegény, inkább homályos. Fogalmam sincs, hogy mikorról származhat. Talán emlékezethamisítás az egész? Annyi bizonyos, hogy érzelmileg erősen kötődöm hozzá. Ha felmerül bennem, felizgat. Most, hogy leírtam, kimerített.

A második emlék (vagy talán helyesebb így: az első biztos emlék) már hosszabb jelenet. Körültekintő nyomozással megállapítottam, hogy abban az időben, amelyből származik, betöltöttem harmadik életéveimet. Mintha egy évekig feketén futott filmzalagon hirtelen megvilágosodnának a filmkockák, hogy néhány perc múltán ismét sötéten siessenek tovább.

Podmaniczky (most Rudas László) utcai ötszobás úri lakásunk nagy fogadószobája. Sarokszoba sok ablakkal. Az egyik sarokban mennyezetig érő karácsonyfa. Mély benyomásom: a bútorokról és a velencei csillárról levették a portól védő vászonhuzatokat. Minden ragyog. De a háttérben egy férfi és egy nő figurája színtelen. Apám vagy karon fogja anyámat, vagy átkarolja vállát. Anyám – ki kissé alacsonyabb – feléje fordul, és felnéz az arcába. a férfi sehová sem néz. Mintha nem lenne szeme, csak nagy,

pedrett bajusza. Mozdulatlanok, szirupos szoborcsoportozat. Az emlékbem közömbös – később az alávaló polgári színlelés szimbólumává dagadt előttem.

De az emlékjelenet lényege körülöttem és bennem játszódik le. A karácsonyfa előtt ülök egy puha perzsán, amelynek a mintájára és a színére is emlékezni vélek. Furcsa, hogy mindenféle meleg ruhadarabba vagyok bugyolálva, pedig a szobában meleg van. Még valami főkötőszerű horgolt sapka is van rajtam, úgyhogy alig marad más szabadon, mint a szemem, az orrom és a szám. Szétszórva sok játék. A szoba közepén körvasút, alagúttal és szemaforral.

Még valami, amit nem értek. Pontosan látom magamat. Például parányi orromat, és ahogyan esetlenül ülök, mint egy bábu. Hogy lehet ez? Hiszen én akkor nem láttam önmagamat. Igaz, az álmokképekben is így van. De ez nem álom, hanem emlékezés. Vagy mindnyájan ama pásztornak, Narcissusnak ivadékai vagyunk, s a pusztá emlékezet már képmásunkat is felidézi? Már a háromévesben is? Vagy csak bennem?

Elég az hozzá, hogy a sok játék között csak egy ragadott meg. Egy kis ló. Lovacska. Hozzám képest is kicsike. Kissé szétterpesztett lábbal áll. A szőrzete puhácska, alig érezni finomka faidomait. Nyaka egyenesen előreáll, mintha éppen le akarná horgaszítani. És a fejét kissé félrefordítja, a szeme pedig felnéz az én szemembe. Nagy, bánatos szeme van. Magamhoz szorítom. Az enyém. De csak néhány percig. A bátyám – négy évvel idősebb, ő is a szőnyegen – meglátja a kezemben. Rajta matróruha van. Végtelenül fürge, ügyes és erős. Most két szempár mered rám. A lovacskaé és az övé. Az övé csillan egyet, és átfúr, leszegez. A keze a lovacskán, és már el is vette. Kiszáll belőlem az élet. Moccanni nem tudok, sírni sem merek. Valami elveszett, ami az enyém, testemnek egy része volt. A jelenet befejeződött, a film feketén fut tovább. Az előtte és mögötte felvett képkockákat sem magamnak, sem senkinek nem sikerült előhívnia.

De lassanként magától kivilágosodik. Immár nem feketén fut, s csupán egy-két szakasza őrzi meg az expozíció nyomát, hanem fordítva: a jelenetek sorozatát szegényíti el kopás, szakadás, érthetetlen hiány.

Újabb képsorozat. Ló és bátyám szerepel benne megint. A ló én vagyok. Ugyanis sokszor játszottunk lovacskajátékot. A hám, szügyelő és gyeplő szerepét egy kikopott s kidobott hálóköntös hosszú derékkötője töltötte be, amelyet megmentettünk magunknak, s melynek két végén tarka bojt fityegett. Ákos ezt vetette a nyakamba és húzta át a hónom alatt. A ló ugyanis kivétel nélkül és mindég én voltam, ő pedig a kocsis. Ez engem nem bántott, jobb szerettem lovacska lenni. Néha „magamtól” nagyokat fújtam, és ha megálltunk, az egyik lábammal a földet kapartam, ahogyan az utcán a lovaktól láttam. A kocsis kezében ostor is volt, amint illik. Bikacsök szolgálta ezt a célt, melyet a bosnyáktól lehetett vásárolni. A bosnyákok fezen, nyakukban hihetetlenül nagy kosárral jártak a városban. A kosárban minden volt, egyszerűen minden. Cukorka és trombita, aszalt szilva celofánban és súp, mintás zsebkendő és leveskocka, kétoldalt pedig hosszú tárgyak lógtak, köztük a sűrke bőrből font, hegyes végű, hajlékony, méteres bikacsekek. Komoly ütést sosem kaptam vele, Ákos inkább csak suhogtatta.

Hazaérkezünk a sétakocsikázásból. Persze nem a lakás lépcsőházi főbejárójánál állunk, hanem a melléklépcsőn feljőve a konyhai bemenet előtt. Az úri házak kapujában nagy betűs tábla volt a falon: „Cselédeknek a főlépcsőn közlekedni szigorúan tilos!” Ez olyan természetes volt, hogy mint ló és kocsis illendőbbnek véltük a cselédlépcsőt használni.

Bátyám bement a konyhába, de előbb engem megkötött. A konyhabejáratok előtt „gang” húzódott végig, amely minden emeleten megisméltődő, sivár keretbe foglalta

a kietlen udvart. A gang szélén vaskorlát. Erre támaszkodtak a cselédlányok, miközben az udvarba vetődött vándorverkli hangján elandalodtak, hogy aztán boldogan dobják le krajcárocskáikat, amelyeket előbb papírdarabba csomagoltak, hogy a zenesz úr könnyebben megtalálhassa azokat a kövön.

Ehhez a korláthoz kötözték tehát. Jóindulatú maflaszágomban, de egyúttal – úgy gondolom – ellentmondást eleve kizáró megfélemlítettségemben is némán, csaknem szívesen! szenvedtem. Igaz, így még nem kötöttek meg lovat. Inkább Szent Sebestyént köthették így a fához, mielőtt a nyilak véglegesen odaszegezték. De – ismétlem – ha nem a gangon történik, semmiféle *emlék* nem lett volna belőle. Így azonban komplexussá vált. Ugyanis egyik pillanatról a másikra felnőtt alakok és hangzavar vett körül. – *Szegény anygalkám!* (Ez nekem szólt.) – *Haszontalan kölyök, az isten verne meg!* (Ez Ákosnak.) – *Belevág a kis karjába!* – *Fáj, drágám?* És hasonlók. Elkötöttek. Én pedig mint a folyó, amelynek sikerült áttörnie a sziklafalat, bögttem, mint a zuhatag. Nem fájt semmi. De a konyhaszágú, gangi megaláztatás és szégyen! A botrány, amelytől azóta is rettegek!

Betámolyogtam a lakásba. Minden porcikám a mamát várta, kívánta. Vigasztalás kellett és védelem, nem is tudom pontosan, hogy mi ellen. Nem volt otthon. Próbán volt. Riza átölelt.

Úgy tudom, hogy anyám nem volt valami nagy színésznő. Pedig a temperamentuma, értelme és megjelenése megvolt hozzá. Persze a Thália maga megkövetelt egy bizonyos színvonalat, amelyet azonban éppen csak hogy elért. Benedek Marcell, Hevesi Sándor, Lukács György és Bánóczy Laci vezetése nem tűrt meg tehetségtelenséget vagy ripacsságot a színpadon, amelynek az volt az új, mondhatni: forradalmi eszméje – s ez a színházi forradalom Oroszországtól Londonig végigfutott a kontinensen –, hogy emberek és ne teátrális bábok mozogjanak és beszéljenek a színpadokon. De Balogh Vilmában – mondták – mindég megmaradt valami „műkedvelői”. Többet ért mint műfordító és – később – újságíró. Valószínűleg így igaz. Sőt én kegyetlenül mindent bírállok, amit életében csinált, ami nem volt kevés. Úgy vélem, hogy semminek sem tudta magát teljesen, százszázalékosan, gátlásmentesen és maradéktalanul odaadni. Az életnek túlságosan sok oldalát ismerte meg, túlságosan sok rétegén ment keresztül, úgyhogy túlságosan sok kritika maradt benne minden új fordulat után ahhoz, hogy újból és újból át tudjon lényegülni. Az úttörők közé tartozott, ez kétségtelen, és ez nagyon sok. Az ostrom alatt halt meg egyedül, ismeretlenül és kínlódva egy szűkségkórházban. Mindenki elhagyta. Én is. Sorsa szívszaggató. S azoké is, kikre e sors saját magán kívül ránehezedett.

A *Nóra* után Riza kísért haza. Eredetileg anyám komornája volt. Időnként mindegyese és rabszolgája. Szerintem gyönyörű volt. Sosem hallottam nevetni. Sosem szólalt meg, csak válaszolt. Néha rám mosolygott. Ha otthon vagy az öltözőben anyám haját fésülte, finom és gyengéd keze járása elállította a lélegzetemet. Jóban-rosszban kitarított Vilma mellett (vagy mellettem?), és rajta keresztül tudtam meg, hogy mi a szegénység. Félelmeim másik tárgya.

Riza származásáról mindaddig nem tudtam semmit, míg egy napon apja meg nem látogatta. Az öreg valamelyik Tiszán inneni nagybirtokon – úgy rémlik, a Kohner báróné – volt béres. Műtét miatt került Pestre, és a kórházban meg is halt. Egy órácskát töltött nálunk a konyhában, ahová, meghallván, hogy itt van, valamilyen ürüggyel kilopakodtam. Magasra nőtt paraszt volt, és Riza tőle örökölhette pofacsontos arcát és varázslatos barna-zöld szemét.

Repedezett, napsütötte bőre úgy feszült a csontjain, mintha a kettő között harma-

dik réteg nem is volna. Sokkal később, mikor Derkovits a Dózsa-sorozatát mutogatta, egy-két paraszti hőse újból szívdobogatóan eszembe juttatta. Mintha minden görcsös tagját törötté és ferdére rugdosták volna. A betegség aláhúzhatta nyomorát, de háta hajlása, nyaka csuklása, a rongyok, amelyeket hordott, valamilyen hallgatagság, amely megolvaszthatatlanul körülvette, és egy sovány, kopott tarisznya, amely csüggedten lógott a válláról, rémulten azt suttogták bennem, hogy ennél szegényebb nyomorult nincs a földön. Ma már régen nem lehet látni ilyen képet, és a mai nemzedék, amelynek egészen másfajta vértanúi vannak, alighanem el sem tudja képzelni. Látott-e ez a nemzedék nagyon sovány és nagyon sápadt kisfiút az esti szürkületben a külső Thököly úton mezítláb? Nem nyáron, hanem novemberi latyakban? Én láttam. Vagy négytagú családot egy Géza utcai kétemeletes ház udvarán, szemerkélő esőben, néhány bútordarab között? Két órával előbb lakoltatták ki őket. A szülők meghökkenve néztek egymásra, hogy talán a kapubejárat alá kellene húzódnok. Én láttam. Mocskos, nagyon hosszú köntösbe bújt hülye, öreg papát is láttam, aki megbabonázva meredt a mellékutca szűk fűszeresboltjának kirakatában étvágyrontóan pilledő töpörtyűre. És jött idő, amikor magam is többször voltam éhes, mint jóllakott, s egyszer Prágában összeestem az utcán, s a klinikán, ahová a mentők vittek, harmadnapra azt állapították meg, hogy ennem kellene.

A lesújtó látomás a konyhában azonban most mélypontját érte el. Ez a kétszáz éves roncs – a valóságban negyvenhét esztendő számlált – felállt előttem, és tisztességtudóan meghajolt kissé a nyolc éves „ifjú” előtt. Sokszor ért életemben szégyen, de ez megsemmisített. Zavaromban motyogni is alig tudtam, és hogy miként kerültem ki a konyhából, nem emlékszem, csak arra, hogy Riza segítségével.

Nagyon sok emésztő szegénységet lehetett akkor látni Pesten és vidéken egyaránt. De miért jött a szegénység olyan közel hozzám, s fitogtatta fenyegetően előttem megsemmisítő következményeit? Hiszen apám nagyon jól kereső mérnök volt, aki az Államvasutaktól húzott fizetésén kívül, amely a szokásosnál magasabb volt, mert pályát épített, magánvasutaktól (voltak ilyenek) szakértőként kapott komoly összegeket. Igaz, annak nagy része, ami befolyt, Vilma kezén át megint kifolyt, mégpedig nemcsak kalapra és konflisra, hanem nemesebb célokra is, mint például a Thália támogatása, de bőven maradt arra, amivel egy fiatal, de már családost, törekvő diplomásnak Ferencz József apánk alatt reprezentálnia kellett. Sőt maradt elég néhány kötvényre és bankbetétkönyvre is. A kötvények közül, melyeket apám néha büszkélkedve megmutogattott, nekem az első világháború hadikölcsönkötvényei és azok tetszetek legjobban, amelyeket a Bazilika alapkövetétele alkalmából bocsátottak ki. Amikor szegény elhalálozott, mindez együttvéve annyit ért, mint egy villamos-átszállójegy.

A valóság azonban az volt, hogy bár polgári jómódba születtem bele, de már korán ki-kivetett az élet a bohém szegénység kopár szigeteire is, amelyeket később még kopárabbak követtek. Otthoni életem erősen emlékeztetett a színházbélire. Abban is, hogy folyton változtatta színhelyét. A Tháliánál ennek oka Budapest főkapitánya – Boda Dezső – volt, aki úgyszólván minden előadás után megvonta a színháztól a játszási engedélyt. Miután tehát sikerült egy estére kibérelni a Várszínházat, a következő héten délutáni előadást tartottunk a Folies Caprices-ben (ahol este malac kabaréműsor kezdődött), majd az új Omnia mozi nagyterme következett, esetleg a Zeneakadémia kisterme, sőt a szünetet tartó Királysínház is, vagy a Rottenbiller utcai Feld-féle gyermekszínház és így tovább. A haladóbb szellemű sajtó többször kipellengérezte, hogy miért *nem* tűzveszélyes a kétkarzatost, vasfüggönyös Királysínház, amely akkor

sem önálló épület, ha operettet játszanak benne (azóta lebontották, és a Király utcát Majakovszkij utcának hívják), de tüstént tűzveszélyes lesz, ha Hauptmann *Henschel fuvarosát* vagy *A bundáját* adják.

Sokan voltak azonban, akik jól tudták, hogy miért. Türelmesen kivárták a legközelebbi falragaszt vagy újsághirdetményt, és eladatlan jegy nem maradt. De egyrészt a jegyek nem voltak drágák – a Tháliának komoly munkásközössége volt –, másrészt az örökös hajsza és bizonytalanság ráfizetéshez vezetett, amelyet csak „a Thália Társaság pártoló tagjai”, derék és főleg gazdag széplelkek, felesleges mondanom, hogy köztük apám is, tudtak kiegyensúlyozni.

Részben a főkapitányt illeti a köszönet azért, hogy a Thália, amikor sehol sem kapott helyet, nyakába vette az országot. Ilyenkor derült ki, hogy a vidéket a kultúra utáni szomjazás talán még jobban emészti, mint a fővárost.

A színházhoz hasonlóan otthonom is állandóan költözködött. Annyira, hogy sokáig természetes állapotnak vettem, hogy az ember nem sokáig lakik ugyanabban a lakásban. A szállítómunkások közül, akik a hurcolkodást kivitelezték, egyesek ismerőseimmé váltak. Roppantul imponáltak nekem. Voltak közöttük olyan magasak, mint egy hegy, de mindnyájan olyan dagadó izmokkal, hogy szerintem nemcsak a zongorát, hanem a házat is el tudták volna mozdítani. Öntudatosak és vidámak. Mindnek állandóan cigarettá lógott a szájában, kivéve egyet, akinek három ember számára is elegendő mellkasából vékonyka hang tört elő, amelyen nagy röhögést keltő komolysággal magyarázta a dohányzás ártalmát. Utóbbi szerinte főként „nervázus izgatottságban” nyilvánul.

A zárt, színes és vastagon kipárnázott bútorszállító kocsit néha három, sőt síkos időben négy ló is húzta. Még a söröskocsik lovainál is hatalmasabbak voltak. Néha sikerült elérnem, hogy a kocsis mellé ülhessek, és úgy topogjak végig a kocsival a városon, mint egy igazi király.

Ez talán annál is több volt, hogy az omnibusz kocsisa mellé ülhettem, ami ritkán sikerült, mert nagy kitarásra és könyörgésre volt hozzá szükség. Rendszerint az Állatkertnél kezdtem az utazást, és az Alagútban, végighaladván a Krisztina téren, ahol a csere alá kerülő omnibuszlovak nyitott jászolokban ropogtatták az abrakot, végeztem, hogy mindjárt vissza is induljak lehetőleg emeletes omnibuszon, ahol a kocsis és egyetlen társa magasabban ülnek. Az út legizgalmasabb szakasza a Lánchíd pesti hídfőjénél volt. Itt – a Venezia kávéház előtt – egyenruhás ember állt, s egy lovat tartott kötőféken. Miközben az omnibusz a híd felé kocogott, a Társaság alkalmazottja és a ló futólépésben a kocsi mellett termett, és a férfiú menet közben, néhány gyakorlott mozdulattal befogta a lovat harmadiknak a kettő mellé. Ez vadnyugati cirkuszi mutatvány volt a szememben, amely megérte a végtelenül hosszú utat. De az magában is bővelkedett érdekességekben, különösen a megállások, az indulások, valamint az úrlovas hölgyek és urak az Andrassy út (ma Népköztársaság útja) külső harmadában a most aszfaltozott, de egykor gereblyézett, finom, sárga homokkal fedett kétoldali lovagló-sávokon. A harmadik omnibuszlónak az volt a feladata, hogy a híd emelkedőjén és a lejtős Krisztinában segítségére legyen a kettőnek. Később vitát olvastam a *Magyar Nyelvtörben*, hogy a *szélhámos* kifejezésnek mi az eredete. Egyik nyelvészünk szerint az a szélhámos, aki „a szelet fogja a hámjába”, míg a másik amellett tört lándzsát, hogy a szélére harmadiknak fogott ló sosem dolgozik igazában. Alapos tapasztalataim alapján az utóbbi felfogás mellett szavazok.

A Podmaniczky utcai nagy lakás után egyszeriben egy Nefelejcs utcai kétszobás, cseleedszobásban találtam magam. Kevesebben is voltunk: Vilma, Riza meg én. Annak a vá-

rosrésznak, ahol a Nefelejcs utca húzódott, akkor Csikágó volt a népszerű neve, mert állítólag olyan gyorsan épült fel. Az olcsó anyagból, városfejlesztési koncepcióktól mentesen, részben izléstelen szecessziós, részben pedig a legcsekélyebb fantáziának híjával lévő „építőmester-stílusban” épült házak elkészülésük után hamarosan már vastagon kormosak lettek, mint minden a Keleti pályaudvar közelében, és elavultnak hatottak.

Régi utcánk házfrontja ugyancsak lapos és kedvet szegő volt, de ablakomból legalább egy szép kő-Venusra esett a pillantásom, aki a Ferdinánd híd alatt nyíló alagút bejáratát őrizte. Még egy fügefalevelet sem hordott magán, ami számomra még vonzóbbá tette. A régi Pest egyben-másban jóval liberálisabb volt, mint később, az ellenforradalom alatt, amikor is a polgármester köténykét faragtatott a kedves nő szemérme elé.

A növekedő Budapest úgyszólván korlátozatlan telek- és bérház-spekulációján időnként ismétlődő „lakáskrach” ejtett súlyos sebeket. Az új lakásokra égetően szükség volt, de a lakójelöltek képtelenek voltak kifizetni a lakbért. Budapest népének egy része hatod-, heted-, sőt tizedmagával lakott egy szobában, vagy ágyra járt, odúkbán, barlangokban húzta meg magát, és ugyanakkor voltak utcák, amelyekben minden második vagy akár minden ház kapuján tábla lógott, és azt hirdette, hogy ebben a házban egy vagy több ilyen-olyan számú szobából álló lakás kiadó. Ez a mai lakásra váróknak úgy tűnik, mint mese, pedig valóság. A háziúrral alkudni lehetett a lakás béréről, és az a lakójelölt, aki fizetőképességgel vagy más jó tulajdonságokkal is kecsegtetett, feltételeket szabhatott arra az esetre, ha valóban kiveszi a lakást. Az iparos vagy orvos például kiköthette, hogy a házban nem adnak helyet más, vele azonos foglalkozású lakónak, hogy a lépcsőt borító gumiszőnyeglapokat egy emelettel feljebb viszik egészen az ő bejáratáig és így tovább.

Bátyám néha megjelent az új, rövid életű lakásban, és játszadozásainkat ugyanúgy folytattuk, mintha mi sem történt volna. Izgalmasabb volt apám megjelenése. Többnyire délelőtt jött, előzetes bejelentkezés után. Anyám – érkezése előtt – gyakran elment hazulról, de előfordult, hogy megvárta, s ilyenkor Riza vagy kivitt magához a konyhába, vagy többször is benézett hozzám, aki bénultan figyeltem a szomszéd szobában folyó izgalmas beszélgetések beszűrődő foszlányaira.

Apám hangja mindég csendes, rábeszélő, kérlelő volt, anyámé többnyire ideges vagy éppen felcsattanó.

Eveken át tartó új korszak kezdődött. Lassan muladozó gyermekkoromra egyre mélyebb és mélyebb árnyakat vetett a szülők nehéz válása. Két emberé, akik egykor a legszorosabban összetartoztak, engem tudatos elhatározással az életbe hívtak, majd az egyik, aki nem ismerte sem önmagát, sem a világot, tudatára ébred annak, hogy néki más élet kell, és nem bírja elviselni a régit, a másik pedig megváltozni nem tud – miként is tudna? –, és ölomstúllyal húzza vissza gyötrődő társát, akinek úgy kell a szabadság, mint a fuldoklónak a levegő.

Csakhogy a gyerek ugyanolyan önző, mint a nagy. Jobban mondva sokkal, sokkal önzőbb, csupán kevesebb dologra az, minthogy még szűkebb és szegényebb a világa. S ha önző, akkor még kegyetlenebbül és lelketlenebbül védi azt, ami az övé, vagy amiről azt hiszi, hogy az övé. Tudom, hogy vannak cinikus vagy idegronccsá silányult egyéniségek, akik számára egy sikertelen házasság elavult és tragikomikus intézményének szétvágása (helyesebben szétvagdosása, hiszen sok víz lefolyik a folyón, míg végre a híd le nem omlik) nem okoz nehezen elviselhető emóciókat. De olyan gyerek nincs, aki jól viselné. Ugyanis nem olyasmit vesznek el tőle, amit maga szerzett magának, hanem olyat vesznek *vissza*, amit már megkapott. Állítom, hogy az utóbbi a súlyosabb injúria.

Eleinte talán nem értettem, miről is van szó. De – miként sok gyerek – hamar rájöttem, hogy miért különbözik az én életem minden más gyerek életétől, és miért hiányzik nekem mindenféle kincs, aminek birtoklását mások természetesnek tekintik.

Sokan nem fogják fel, hogy miként képes a gyerek egy helyzetet tökéletesen megérteni, amelyben semmi szerepe sincs, és amelynek elemei saját életében még ismeretlenek. Valahogy olyan talán a gyerek, mint valaki, aki azzal a furcsa hibával van megverve, hogy mindennek csak az árnyékát látja. Így is meg lehet ismerni a világot. Árnyékvilág, igaz, mégis kerek egész, és később fokozatosan testet, idomokat ölt, amelyek már maguk vetnek árnyékot.

Bensőmben egyre türelmetlenebb és dacosabb lettem. Úgy éreztem, hogy súlyos igazságtalanság történik velem, és a főszereplők szenvedését feledve vagy néha tudatosan félreseperve, magam számára követeltem a töviskoszorút s persze a megváltást is. De – ismétlem – ez csak bensőmben volt így. Kifelé ijedtebb, félénkebb és visszahúzódóbb fiúcska lettem. A báránka bőre azonban egyre vicsorgatóbb kis farkast takart. A gyermeklélektan jóval bonyolultabb, mint művelői akkor általában gondolták.

Mindebből arra lehetne következtetni, hogy a válás kezdeményezője ellen fordultam magamban, aki nyilvánvalóan anyám volt. Ennek pontosan az ellenkezője történt, s ez tovább bonyolítja a dolgokat. A csapás, amely felforgatta életünket, dacot szült bennem, ez a dac pedig egy új érzést, amely nagyon mélyre eresztette gyökereit – szolidaritást.

Vajon valóban ilyen úton és módon alakul ki egy személyiség?

Bánóci Laci egyre fontosabb szerepet kapott ebben a folyamatban. Őt sosem éreztem felnőttnek. Többnek is, kevesebbnek is. Az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy ő mindent tud a világról és az életről.

Lassanként elérkeztem az olvasás korszakának küszöbére. Ez, miként a következő hosszú évtizedekben, nemcsak menekülés volt a való világ elől, hanem olthatatlan kíváncsiságból is fakadt, amelyet soha többé nem sikerült kielégítenem. Már régen aludnom kellett volna, amikor még a szomszéd szobába nyíló ajtó előtt hasaltam, mert az ajtó alsó széle alatt beszűremkedő világosság csíkjába fektetve a könyvet, folytatni tudtam a betűk falását.

Szerencsére többé-kevésbé módszeresen olvastam. Néha elővettük a Magyar Könyvtár, az Olcsó Könyvtár, a Reclam's Universalbibliothek vagy más sorozatos kiadványok könyvjegyzékét, és Laci egy vagy két csillaggal megjelölte, amit elolvasni érdemes vagy kell. Ennek indokát is röviden megmagyarázta, szempontokat is adott, maga is hozott könyveket, és utólag néha a tartalmat is megtárgyaltuk. Bátorította önálló olvasási kísérleteimet és kritikámat. Ugyanez állt képzőművészeti nevelésemre is.

De ugyanakkor hiányzott belőle a felnőttek nagyképűsége, magaálcázása és erőszaka. Úgy éreztem, hogy őszinte hozzám és respektál. E bölcs módszer természetes spontaneitással hatott rám. Azt hiszem, soha senki iránt sem éreztem olyan ragaszkodást, mint iránta. Órákon át ültünk egymás mellett egy óriási karosszékben, melyben mindketten bőven megfértünk, és én megbabonázva tudtam elmerülni a nyúlánk és izmos fiatal férfi hullámos hajának, hol tanítósan komoly, hol hirtelen fiúsan vidámmá alakuló arcjátékának bámulatában. Arra vágyakoztam, hogy olyan szimpla keménygallért hordhassak, mint az övé, amelynek elöl háromszögletűen oldalra kihajlott a felső szöglete. Szorosan anyámhoz kapcsolt ebben a kritikus időszakban az a tudat, hogy mindketten szeretjük.

A szolidaritás romantikus szenvedélyének azonban más forrása is volt. Szűk, gyermeki látókörömben a világ két táborra oszolt: akik anyám és Laci ellen fordultak, és

akik megértették őket. Előbbiek alkották apám kiterjedt családi és baráti körét, de őt magát kivéve, aki, úgy vélem, mindvégig szerelmes maradt volt feleségébe, s amit az jelképezett előtte. Utóbbiak pedig írókból, művészekből, női és férfiúi forradalmárok tarka sokaságából álltak, amely fölényesen túltette magát a családi problémákon, és magától értetődőnek találta, hogy Balogh Vilma melyik világba tartozik.

Amiként bátyám ellátogatott hozzánk, nekem is kötelességem volt apámat fel-felkeresni. Mindég igyekezett a kedvemben járni. Gyakran elvitt moziba. Pesten filmet nyilvánosan először egy kávéházban lehetett látni. A kávéház az első emeleten volt, a Rákóczi út páratlan oldalán, közel a Kelethez. Felettebb másodrangú lokál volt, és érdekes módon az új találmány, amely a szemem előtt vált magas művészetté és óriási üzletté, nem keltett különösebb izgalmat. Sokan egy idő múlva levették a képről a szemüket, és kávéjukra fordították a figyelmet. A filmek rövidek és rezgősek voltak. Rendszerint csupán egyetlen jelenetet ábrázoltak, például valaki feldönt egy létrát az utcán, mire a fejére dől egy dézsa víz, többen elesnek, leesnek, és a hasra borult kövér nő alsószoknyájának egy pillanatra kivillan a csipkés szegélye. Gyermekeivel együtt faképnél hagyott fiatal anyát, kinek hosszú bontott haja válla elé hullik, legalább négyet láttam a különböző műsorokban, de emlékezetem szerint mindnyájuk sorsa megoldódott.

Hamarosan önálló „mozgófényképszínház” is épült fehérre meszelt fából, kürtőt fújó angyalt és ágaskodó paripát ábrázoló gipszszobrokkal a kassza felett. Így hívták: The Royal Vio.

E palota a Városliget bejáratában emelkedett, az Állatkert kapuján túl, de ha az ember továbbhatolt a vurstli csengő-bongó dzsungeljébe, három nagy sátrat is talált, amely előtt kikiáltó ecsetelte a sátorban pergő filmek vonzerejét. A sulykolt földre állított, szálkás kerti székek helyára olcsó volt, úgyhogy takarékos apámmal gyakran a sátrak egyikében ültük végig a műsort. Utóbbi rendszerint nyolc filmből állt – négy a szünet előtt, négy pedig utána –, amelyek között az első mindég „természeti” film volt efféle címmel: *Utazás a Vögézekben* vagy *Szalámigyártás Oregonban*. Elmaradhatatlan volt egy eredeti Wild West-szám, amely kivétel nélkül mindég a sátoros kocsi hősei és a kegyetlen indiánok közötti harcot ábrázolta, melyben szintén kivétel nélkül mindég az indiánok voltak az agresszorok, Roberto vagy Max humoros története, amelynek többnyire az volt a csúcsa, hogy a szereplők – köztük darázsderekű (vagy ami akkor annak számított) nők is – habos tortákat vágtak egymás képibe. Apám ilyenkor nagyokat nevetett, de én blazírtan bezárkóztam.

Környezetem és irányított olvasmányaim hatása alatt kezdtem olyan beállítottságot elfoglalni az én másik – polgári és kispolgári – környezetemmel szemben, amelyet ma csak azzal a szóval tudok jellemezni, hogy: pimasz. Milyen jogen néztem én le – taknyos kölyök – és vettem meg mindenkit, aki az én szememben műveletlen, selejtes ízlésű vagy talán csupán közömbös volt a Magyarországon akkor csak kibontakozóban lévő és csupán egy vékony intellektuális rétegre szorító kultúrális újjászületéssel szemben, de – legalábbis az akkori társadalmi erkölcsi felfogás értelmében – tisztességes, szorgalmas és produktív polgára volt honának?

„Világézetem”, amely úgy lógott rajtam, mint egy mértéktelenül bőre és hosszúra szabott kabát, amelybe csak évek múltán fogok belenőni, később igazolódott ugyan, de akkor undort keltően éretlennek kellett hatnia, ha – szerencsére – féltékenységem és hallgatagságom nem leplezte volna. Ellenségeskedésemet sokszor tévesen ama szolidaritás számlájára írták, amelyet magasra szítottak az elfogott szánakozó pillantások vagy a suttozva kiejtett szavak, mint „könnyelmű”, „felelőtlen”, sőt „céda”, amiket nem értettem pontosan, csak azt tudtam, hogy megalázók és rosszindulatúak.

Ha vasárnap apámmal voltam, a délutánt gyakran a már említett, rokoni tulajdonban álló, vendégektől hemzsegó Venezia kávéházban töltöttük, amelynek zegzugos alaprajza, tükörablakai, káprázatos kristálycsillogása és hajbókoló pincérserege közös, de dúskáló világ képzetét keltették bennem; miközben a zsúfolt és hangos családi nagyszalagon egyik sarkában mohón tömtem magamba az óriási habos kávé és kuglófokat. Akkor már előfordult, hogy otthon időnként úgy volt, mint a gyönyörű régi népeknél: „...keskeny az asztal, rövid az abrosz, kevés a vacsora”.

De ha vacsorára nem, költözködésre mindég volt pénz. Sőt ezekben az időnként ínséggé váló időkben új életforma kezdődött, amelyet mai szemmel ugyancsak nehéz megérteni – a penziókban és szállodákban való lakás. Riza sokáig kitartott, de végül el kellett távoznia. Soha többé nem hallottam róla, csupán boldog, fátyolos emléke maradt meg számomra.

Pest akkor tele volt olcsó és jó családi penziókkal, és sok szálloda is szívesen fogadott be úgynevezett állandó lakókat, hogy üres szobáinak számát csökkentse. Az állandó vendégek jelentékeny árkedvezményt kaptak a hoteltulajdonostól, úgyhogy Krúdy Gyula, Bródy Sándor, Szép Ernő, Fényes László és sokan mások, köztük Balogh Vilma is, ily módon szabadították fel magukat a háztartás gondjai alól, s tettek szert olyan kényelemre, amelyet egy főbérleti lakás e vándormadár természeteknek sosem tudott nyújtani. Az is felettébb vonzó volt, hogy az előre lenyögendő félévi vagy évi lakbér tekintélyes summája helyett így csupán rövid időszakokban ugyan, de kis összegeket kellett utólag kifizetni. Míg a Venezia törzsvendégeit és a hozzájuk hasonlókat csaknem egyedül „a család jövője” kötötte le, addig azok, akik között magam – mint úgyszólván egyetlen gyerek – lassan növekedtem, ugyancsak a jövőre függesztették szemüket, de e ködös jövő valami egészen mást jelentett számukra, mint saját biztonságukat – mindenesetre valami gyökeresen újat annak elpusztulása árán, amit éppen folytattak. Vagy egyszerűen a jelennek éltek, s alkotó szellemi munkájukban elmerülten nem sokat törődtek azzal, ami következik. Maguk választotta, kérdőjelektől szegélyezett útra léptek, amely csak veszélyeket rejtett magában annak számára, aki éppen hogy elindult azon.

A Thália Társaság, amely 1904 novemberétől 1908. december végéig összesen több mint 140 előadást tartott, nem bírta tovább a küzdelmet. A tízes és húszas években Új Színpad, Forgács Rózi Kamaraszínháza, Parnasszus és más néven fel-feltámadt ugyan egy-egy próbálkozás, amely a Thália hagyományait ápolta tovább, de rövid ideig, néha csak hetekig tartották életben magukat. Laci egy időn át a Vígszínház rendezője volt, művészeti és szociálpolitikai cikkeket írt, tisztviselő lett, anyám pedig fordított – főként németből és franciából –, majd újságíró lett. Válásáig végül befejeződött, és férjhez ment Lacihoz.

A szállodák mind érdekesek és izgalmasak voltak, de jelentőségében messze kimagasló közülük a legkisebb és legolcsóbb. Így hívták: Pálmakert. Egyemeletes ház az Aréna (most Dózsa György) úton, amely ma is áll, de más célt szolgál. Frontján nagy terasz aránytalanul nagy dór oszlopok között, mögötte egy nagybacska és egy kis szoba. Ez a mi bérleményünk. Bútor alig volt, de ez előny, mert anyám amúgy is ki szokta rakatni a sablonos berendezést, hogy egyéni darabjaival, szőnyegeivel otthonossá tegye az uniformizált szállodai lakhelyet. A tulaj bánatos képű melák, akinek két szenvedélye volt: a bohémek és a virágok. Előbbiekre ráfizetett, utóbbiakkal teleszórta a kertet, és üvegházat is épített számukra. Innen a szálló neve. Kevés szoba volt, amelyeket pártában maradt, ugyancsak bánatos lánya rendben tartott, és aki, ha nálunk „fogadás” volt, szendvicseket csinált (tea szünet nélkül főtt a szobában), s a hozzánk

vezető parányi előtérben ajtót nyitott és ruhatároskodott. Ünnepe volt ez az ő számára, hiszen Vilma és vendégei jelentették neki a nagyvilágot s azt a nagystílusú művészetet, aminek a valóságban semmi realitása sem volt, csupán az ő bánatos agyacská-jában élt.

A kitzűzött fogadónapoknak (kétszer hetenként), amelyeket Laci ötölt ki, az lett volna a céljuk, hogy enyhítsék az állandó megszállást. Valaki így is ült mindég Vilmánál, vagy új versét olvasta fel, vagy a nagy- és kisbirtok termelékenységé közötti különbséget magyarázta, vagy korát megelőzve azt fejtegette, hogy az irodalom eljutott közlőképességének végső határáig, és meg kell szűnnie. Ez végtelenül megdöbbenett, és nem értettem. Miközben a sarokban meghúzódva figyeltem, azon töprengtem, hogy a felnőttek világa mégiscsak egészen más és idegen tőlem, másként gondolkoznak, és titkokat tudnak, hiszen számomra nemcsak az irodalom ezerfélesége, hanem ezerféle lehetősége a probléma, amelyet senki sohasem oldhat meg.

Csáth Géza, aki ennek az extremista nézetnek gazdája volt, különben is félelmet keltett bennem. Jól tudom, hogy nagyszerű novelláival rácsáfolt saját magára, de ez az ijesztő, öngyilkos felfogás több mint félszáz év múltán megint kísért, például Beckett-nél és tanítványainál.

Csáthtal egyébként sem sikerült „jóban lennem”. Cigarettahamuját oda szórta, ahová éppen esett, és vagy már némileg becsipetten jött, vagy minden szeszt megivott, amit talált. Biztosan tudom, hogy ugyanúgy félt tőlem, mint én tőle, pedig össze kellett volna tartanunk, mert az élettől mindketten egyformán féltünk. Furcsa szálak köthetnek össze és idegeníthetnek egyúttal el egymástól egy felnőttet és egy gyereket.

Annál nagyobb barátságban álltam Adyval. Az volt a szokása, hogy mindég előbb nyitott be a kis szobába, amely az én külön birodalmam volt, mint a nagyba. Nem tagadom, hogy ez hízelgett nekem, nem azért, mert a beszélgetésekből gyakran kivettem, hogy őt általában valami vezérnek és mindenki közül kimagaslónak tartják, hanem megéreztem a barátságát és szeretetét. Ha a földön játszottam, az egész padlót beborító zöld filcszőnyegen, mindjárt mellém telepedett, és valósággal elmerült nagy vasútjátékomban, amely már nem az volt, mint ama karácsonyestén, hiszen vasutas apám évente szívesen ajándékozott meg egyre bonyolultabbakkal.

Azt az Adyt, akit én, a gyerek ismertem, valahogy sehol sem találok meg a sok leírásban, amelyet életem folyamán olvastam róla, de még a fényképeiben sem. Kissé úgy éreztem magamat a közelében, mint Lacival. Nagy fiú, óriási szemmel, homlokába hulló dús hajjal, mindég jókedvű, beszédes is, minden játék érdekli, a vasút különösen. Ha kimelegedett, levetette a kiskabátját, s előfordult, hogy vagy egyszerűen megfeledkezett arról, hogy voltaképpen nem hozzám jött látogatóba, vagy – mint igazi nagyúr, aki volt – azt csinálta, amihez kedve támadt, például a játékot váltót állítgatta, és váratta a társaságot. Gyakran vittük ki egymás kezéből a különböző alkatrészeket, ami nem ment némi erőszak nélkül, és előfordult, hogy anyám vagy Laci akkor szereztek tudomást jelenlétéről, mikor véletlenül benyitottak a szobámba.

A nagy szobában Ady alaposan megváltozott. Vagy azt a benyomást keltette, hogy unatkozik, szótlannul ingatva keresztbe vetett lábát és a semmibe nézve, vagy felvéve egy könyvet vagy újságot az asztalról, amelybe némi lapozgatás után teljesen el tudott merülni.

Abban az időben szinte nem múlt el nap, hogy Ady neve valamilyen viszonylatban szóba ne került volna. Ma is jól meg lehet ítélni jelentőségét a magyar életben, sőt talán még áttekinthetőbben és a tömeg számára is hozzáférhetőbben, de akkor úgyszólván érezni lehetett, hogy Ady versei és cikkei olyanok, mint a szélvihar vagy mint a vil-

lamosság vagy mint az égitestek befolyásolhatatlan járása, amelyek áttételek útján vagy közvetlenül, közelről vagy távolról mindenre kihatnak a „magyar glóbuszon”.

Emlékszem egy jelenetre a zugligeti Disznófő nagy kerti éttermében, ahol baráti házaspárral vacsoráztunk a nyárfák alatt. A férfi állatorvos volt, az asszony pedig orvosnő. Mindketten haladó, művelt irodalombarátok. Én egy képes újságban merültem el, és nem figyeltem a társalgásra. Egyszerre azonban éles, hangos, haragos szavakat hallok. Felkaptam a fejem: az állatorvos öklével úgy kezdte verni az asztalt, hogy a sörös-üveg felborult, arca vérvörös volt, és a finom szavú Laci felborzolt tollazatú kakassá változott. A nők is kikeltek magukból. Arról folyt a vita, hogy *A fekete zongora* érthető-e vagy sem, és lírai versről van-e szó vagy perfid világbecsapásról. Az ilyesmi mindennapos volt a társaságokban. Adyt – aki legnagyobb hazafias költőink közé tartozik – vérbe borult szemű kispolgárok, akik között ugyanúgy akadt költő, politikus és lapszerkesztő, mint női divatárus és redőnygyáros, hazaárulással és azzal vádolták, hogy „saját fészékébe piszkít”, és elveszejtí a nemzetet.

Akkor már Ady több versét olvastam, hallottam. Egy részüket kéziratból, mert egy-egy jó időn át körözött baráti körben, amíg meg nem jelent. Nem vitás, hogy sok mindent nem éreztem át, és a szerelmes sorok nem tudtak áttüzesíteni. De sosem éreztem, hogy mit lehet belőlük *nem* megérteni. Expresszionizmusuk és szimbolizmusuk – különösen a politikai versekben – ugyanolyan átlátható és megfejthető volt, mint ma. Igaz, ugyanannak a problematikának a légkörében növekedtem fel, amelyben ezek az új hangú versekbe szabott szózatok, fájdalomkitörések és átkok kinyíltak. De ma már biztosan tudom, nem is az érthetőségükkel volt a baj. Úgy vélem, hogy Ady is tudta ezt. Mindent megváltoztatott, felforgatott, mindennek más irányt adott. Ady nyomán másként kellett szeretni, hinni, eszmélkedni, átértékelődtek az erények s a vétkek, és kongóvá váltak a régi jelszavak, hogy nemhogy érthetetlen, hanem nagyon is érthető, de húsbavérbe vágó új parancsok lépjenek a helyükbe. Tanúja lettem, hogy mint burkolózik esztétikai és filológiai ürügyek köntösébe az elkeseredett ellenállás az új emberi erkölcs és világnézet ellen. De az ellenállók dühe csak fokozta a mellé állók lendületét. Ady már nemcsak nagy költő, hanem lobogó zászló lett és maradt haláláig. Amikor 1919-ben eltemették, én is a Nemzeti Múzeum előtt összegyűlt tömegben szorongtam, és rémülten kérdeztem magamban: Hát nem győzött a forradalom? Hiszen csaknem megütközött egymással az erejét és hűségét mutatni akaró tömeg és a komor tömeget hajtó, a rendcsinálás régi eszközeihez szokott tanácstalan rendőrség. A gyász szertartásához méltatlan jelenetekre került sor. De méltók voltak a halotthoz.

A Pálmakert egy másik gyakori vendége, Balázs Béla is mély vonzalmat keltett bennem. Részemre túlságosan finomkodók voltak gyorsan népszerűvé vált novellái és jelenetei, de azt senki sem gondolta akkor, hogy mint filmesztéta válik világhírűvé. A finom átmeneteket, pasztellszíneket, ellágyított körvonalakat kedvelő művész *világnézete* (ebben az időben nagyon sokat használták ezt a szót) kemény és élesen elhatárolt volt. Leginkább ő volt, akire azt lehetne mondani, hogy kommunista. Igaz, hogy a társadalmi reformerek sokárnyalatú tömegében ez a fogalom csak sokkal később telt meg tartalommal. Végtelenül szerény és halk volt, de ugyanakkor konok és kitartó is. Meghatóan naiv és visszarettenő szemmel tudott nézni. Nyilván ilyen lett volna, ha akkor azt ígértek neki, hogy utcát fognak elnevezni róla a fővárosban.

Kosztolányi Dezső volt a legegzésebb és legegzésebb fiatal férfi. Néha úgy érzem, hogy az irodalomtörténeti elismerés ellenére még mindég nem értékeli elég magasra Kosztolányit. Minden nemzet irodalmában van ilyen példa. Nem is egy, hanem több. Próbáltam analógiákat keresni, de nem könnyű. Nem arról van szó, hogy

valakit nem ismernek, egyáltalában nem méltányolnak. Ez más téma, és sokszor könnyen megfejthető. Hanem hogy ismerik is, méltányolják is, de nem eléggé. Valami visszatart sok embert. Én azt hiszem, hogy egy végtelenül csekélyke gunyorosság, vagy ami ugyanaz lehet: krakélereskedés, az egyik szájszöglet parányi elhúzása, egy alig észrevehető fensőségeség riasztja meg a kritikusokat. Kosztolányi szerintem az emberi lélek egyik legérzékenyebben reagáló ismerője és a nyelv egyik legnagyobb művésze a magyar irodalomban. Társaságban ugyanúgy tudott kimért és szertartásos lenni, mint túláradóan vidám, és – ha kipécézett valakit – kegyetlenül leleplező és felültető. Ez egyébként még a *Négy fal között* és *A szegény kisgyermek panaszai* írója volt, akinek írói pályája később még sokkal magasabbra ívelt, de én megéreztem benne a szegények és megaláztatott barátját és sorstársát, a később megismert klasszikus orosz regényirodalom magyar képviselőjét. Hadd mondjak el egy jelenetet, amely évekre felkavart, és sosem múlik el belőlem. Egy alkalommal „műsoron kívül” jött, és én egyedül voltam otthon. Cigaretta lógott a szájában, mint csaknem mindég, megsimította a vállamat, és egyedül beült a nagyszobába. Egy idő múlva a csukott ajtón át sírás hangját hallottam. Félénken résre nyitottam az ajtót. Nem sírt, hanem arcát kezébe rejtve kétségbeesetten zokogott. Rémülten visszahúzódtam, és szorongva figyeltem. Lélegzeni is alig mertem. Nem emlékszem, meddig tartott. Aztán abbamaradt a zokogás. Hallottam, hogy felkel és elmegy. Úgy féltem és annyira együtt éreztem vele, hogy sosem mondtam el senkinek. Másnap fogadónap volt. Kosztolányi végig szóval tartotta a társaságot, talán sosem láttam ilyen szabadnak és sziporkázóan jókedvűnek.

Nemcsak írók és költők, hanem alkotó és reprodukív művészek hosszú sora fut végig emlékezetemben, akik megjelentek az Aréna úti kis hotelben, és később örökre beírták nevüket a magyar művészet és kultúra történetébe. Inkább csak megjelenésükre, egy-egy fintorukra emlékszem. Még néhány név, aki azonban mélyebb benyomást hagyott bennem.

Lányi Dezső szobrász, súlyos testű, lomha, hallgatólag, lehulló szemhéjú férfi volt, szénfekete bajusszal és bozontos szemöldökkel. Mint művésznövendék egész Európát bejárta, és hihetetlenül művelt volt, de ezt csak kevesek előtt, nehezen fedte fel. Rodin hatása alatt eleinte impresszionista volt, később – ha jól ítélem meg – a realizmus egyik első és kimagasló képviselője a szobrászatban. Forradalmár szocialista, aki osztálytudatos munkásnak tartotta magát. Mogorva, büszke ember. Az Építőmunkások Szakszervezete székháza, mely a szomszédunkban nyílt meg, és a Thália utolsó évében egyszer-kétszer otthont nyújtott a társulatnak, szobrot rendelt tőle a bejárathoz. Ez nagy esemény volt, mert mindenki a szakszervezeteiktől várta, hogy felkarolja az új művészetet, amelyet a hivatalos Magyarország nemcsak elhanyagolt, hanem egyenesen gáncsolt vagy éppen üldözött. Lányi is örömben úszott, és megalkotta *Az építőmunkás című művét*, amelynek kedvéért sokan kijöttek az Aréna útra. Ma is ott áll, de néhány házzal odább, az új szakszervezeti palota sarkán. Ma is megdobban a szívem a szép szobor láttán, ha arra járok, kevés köztéri emlék van, amely olyan szorosan köti össze számomra a múltat a jelenel.

Félig komikus emlék a Feld család. A papa – Zsigmond – óriási orral és állal nevetésg tárgy volt a városban. Előbb fa-, majd kőszínházat épített a Városligetben. Ez a „városligeti műintézet” – amint gúnyosan nevezték – a „lizsé” közönsége számára játszott. Én kétszer láttam benne előadást, *A peleskei nótáriust*, amelyben a jegyző sujtásos ruhájában és görbe kardjával a nézőtérről megy fel a színre, mert azt hiszi, hogy igaz, amit játszanak, és rendet akar csinálni, valamint a németből adaptált *Molnár és gyermekét*, amelyben a halál időnként olyanokat huhog, hogy sokáig borsózott a hátam. De

Zsiga bácsi érdekes munkát végzett a főváros magyarosításában, mert az őelőtte németül játszó színházat magyarrá tette, és előadásainak színvonala meghaladta azt, amit a ligeti fák között várni lehetett.

Zsiga bácsi volt az egyetlen öregúr a fogadónapok néhányán, és a „kollégák” értékelni tudták egzotikusnak számító személyét. Félig zsidó zsargonban előadott életbölcseiségeire mindég akadt hallgató. Fia, Mátyás, már nemcsak a Feld-színház igazgatója, hanem színműíró is volt. Minden évben írt egy bohózatot saját színháza részére. Kettőnek emlékszem a címére: *A bús özvegy* (énekes bohózat), *Ócska brigádéros* (bohózat). Nézetei teljesen olyanok voltak, mint a papáé, de ő maga karcsú volt és elegáns. Húga, Irén fiziognómiája sem tagadta meg a családot. De Irén már teljes egészében „hozzánk” tartozott. Rajongott Ibsenért, és mindenáron fel akarta támasztani a Tháliát. Egy-két előadást sikerült is létrehoznia saját rezsijében a Zeneakadémia kishírnépadán. Emlékszem, amint az egyik próba alatt a színpad sarkán ültem. Irén a festett ablakhoz támasztotta profilját, és elkínózva, sóvárogva suttogetta a felhőkhöz, melyeket csak ő láthatott lelki szemeivel: – Fehér paripák, vágató fehér paripák... Ekkor hirtelen a fejére esett a felvont színpad és függönyök magasságából egy kis papírcsomag, amely gipszporral öntötte el. Azt hiszem, ez volt az a pillanat, amikor eltávolodtam Ibsentől...

De az én igazi szívbeli barátom és eszményem, akihez a felszabadulás után bekövetkezett haláláig mindvégig hű maradtam, az akkor harminc és negyven között jár, tehát „vén” tanár volt: Horvát Henrik. Jobb szívű, melegebb kedélyű, a konvenciókra kevesebbet adó, meggyerőbb embert talán nem is ismertem életemben. Maréknyi német vers maradt utána, melyet akkor is, most is kevesen ismernek, pedig végtelenül finom, egyéni, édesbús lírai alkotások. Nagyobb híre van, mint a modern magyar líra németre fordítójának. Münchenben 1918-ban megjelent *Neue Ungarische Lyrik*je harmincöt magyar költőt szólaltat meg. Ady és Kiss József tizenhárom-tizenhárom, Babits és Kosztolányi tizenöt-tizenöt verssel szerepel ebben a páratlan értékű antológiában, amelyben bőven jut hely Lesznai Annának, Juhász Gyulának, a szintén méltatlanul elfelejtett Szilágyi Gézának és a többieknek, akik újjáformálták a magyar lírai költészetet. Nem is fordítások, hanem átköltések (Nachdichtungen) egyedülálló gyűjteménye ez a két és fél száz oldalas könyv, amelynek úgyszólván minden oldala emlék számomra. Horvát néha hetekig képes volt formálni, latolgatni, igazítgatni az új német verset, hogy az eredeti magyar hangulatát minél hiánytalanabban visszaadja.

Eleinte anyja volt a legmélyebbre hatoló bírálója és egyúttal segítőtársa. Az alacsony növésű, élénk szemű, álmodozó fiával ellentétben nagyon határozott fellépésű öreg hölgynek német volt az anyanyelve, amelyet csodálatos tisztasággal és szépséggel használt. Amíg élt, ő volt a központ, ha megjelent nálunk. Gunyoros kritikája mindenről és mindenkiről megvesztegethetetlen volt, és ki is mondta. Henrik csak hosszú-hosszú évek múltán tudott megvizsgálatódnai a nagy Medgyaszay Vilmával kötött késői házasságában.

A bájos, idős házaspárnak volt egy kis foxija. Ha gazdáik elindultak hazulról, és nem óhajtották magukkal vinni, ezt mondták: – Most a kutyus *sajnos, sajnos* itthon marad. – Az addig csaholva ugrándozó kutyus azonnal lehasalt, és szomorú pofával nyugton maradt. De ha a *sajnos* szó nem szerepelt kétszer a mondatban, vagy nem kellő nyomatékkal, akkor tovább követelte a sétához való jogát. Arra betanították, hogy az orrára helyezett kockacukrot mindaddig tűrte az orrocskáján, amíg engedélyt nem adtak neki, hogy kapja be. Ha viszont ezt mondták: – A cukor a Hitleré! – akkor vicsorogva azonnal feldobta, és bőszen elropogtatta.

Horvát egy időben az egyik brassói gimnáziumban, majd a pesti Kereskedelmi Főiskolán tanított; de velem inkább úgy viselkedett, mintha a nebulópajtásom volna. Ma is őrzöm egy levelét, amelyben nincs egyéb, mint egy újságból kivágott hirdetés, melyen egy ökör feje látható, és a szöveg a Kvizda-féle marhatápsó fogyasztására hívja fel az olvasót, illetve szarvasmarháit. Sokat sétáltunk, és látogattuk a múzeumokat, ő pedig beszélt, magyarázott, én meg hallgattam. Lacin kívül senki sem befolyásolta s nevelte úgy ízlésemet, mint a kissé pocakos, kissé félreCAPOTT kalapban járó, kissé gigerlis, de ugyanakkor kissé elhanyagolt, száját takaró franciabajuszos drága Henrik, aki nek kedvenc mulatsága volt kecskerímeket gyártani. Íme, egy mestermű mutatóba:

*„Intelem egy zsidó hitből kitérni készülöhöz:
Ne tedd magad túl korán,
Az ősi zsidó kultúrán!”*

E dupla találatú kis remekműre egyébként Kosztolányi ezzel tromfolt vissza:

*„Rajtam rémes zergekabát,
Ettem krémes kerge zabát.”*

Szerintem eredeti elgondolás, de meg sem közelíti az előbbit.

Mielőtt elhagynám a Pálmakertet, hadd mondjak el egy az eddigiektől gyökeresen különböző élményt, amely hosszú időn át fejtörést okozott nekem, mígnem rájöttem nagyon egyszerű nyitjára. A hotel egyik földszinti szobájának karcsú, vonzó lány volt a lakója. Haját regényesen kibontva hordta, meleg időben kivágott, ujjatlan színes ruhában járt, amit akkor ritkán lehetett látni az utcán, és jólesett, ha egyszer-egyszer a kapubejáratnál vagy a kertben néhány röpke szót váltott velem, mert dallamos hangja és kissé anyáskodó modora kedvemre volt. Ilonka... Sosem értettem, hogy miért ejtik ki a nevét egy árnyalattal másként, mint más neveket, és miért kíséri a nevet egy enyhécske, de elmaradhatatlan mosoly. Azt sem, hogy miért alszik mindég legalább délig, és miért fogadja vendégeit mindég egyenként, de sosem társaságban, úgy, mint mi. A délutáni és esti vendégek mindég férfiak voltak. Gyerekfejjel sok mindent hallottam és olvastam ugyan, de képzelőerőm ebben az esetben csődöt mondott, és sehogy sem tudtam magamban összeállítani a tapasztalatok apró kövecskéiből a mozaikot.

Egyszer torokgyulladás miatt ágyban fekdtem. Délben felszaladt, hogy valamilyen konyhai tárgyat kölcsönkérjen. Mikor meghallotta, hogy beteg vagyok, már be is perdült hozzám, és olyan odaadó, tragikus kijelenedet adott le, hogy semmilyen színpadon sem lehetett volna jobbat – gondoltam magamban lázasan. Majd leült az ágyam szélére, megtörölte a homlokomat, felém hajolt, és a kibomló pongyola edgész testét megmutatta. Olyan izgalom fogott el, amelyet később sokszor átéltem, de addig még soha.

Egy meleg nyári kora éjszakán megint egyszer egyedül voltam otthon. Utcai zajra felébredtem, és kiültem a teraszra. Leláttam Ilona tárva álló, kertre pillantó ablakára. Éppen csak az ablak keretét láthattam, és hogy a szobából fény ömlik ki, amely megvilágítja a kert darabját. Ebben a pillanatban fémesen megcsikordult a rácskerítés ajtaja, és egy fiatal férfi lépett be a csendesen bóbiskoló Aréna útról. Izgatottan ismertem fel a fogadónapok egyik gyakori vendégét. A pálya kezdetén álló író és költő volt, majd a magyar irodalom egyik nagy alakja lett. Régen meghalt. Elképedve és zavartan készültem a fogadására, és nem értettem, hogy miért e szokatlan órában jön. Még zavarodot-

tabban állapítottam meg, hogy nem is jön. Nem lépett be a szálloda kapuján, hanem balra kanyarodott, megkerülte a ház sarkát, és hosszú lábával már át is lépte a megvilágított ablak alacsony küszöbét. Az ablak becsukódott, és valaki leengedte a redőnyt. A fénysáv elsötétedett. Én maflán bámultam magam elé. Hosszú évek múltán egy társaságban találkoztam a nagy íróval és feleségével. A férfi néhány mosolygós szóval leszögezte, hogy jól ismert mint gyereket, úgyhogy felesleges bemutatkoznunk. A feleség kezét nyújtotta, és ugyancsak elmosolyodott. Én egy pillanatig tanácstalan voltam, aztán kezét csókoltam neki, és bemutatkoztam. Ilona szeme kedvesen csillant egyet.

Sokat utazó család voltunk. Anyám – miután a Thália országjárása megszűnt – riporterként járt ide-oda, gyakran határon túlra is. Apám vasutakat épített, és a Nemzetközi Vasutasszövetség kitüntetésként olyan tiszteletjegyet adományozott neki, amellyel ingyen beutazhatta egész Európát. Hol Moszkvából, hol Londonból írt képeslapokat, amelyeknek szűkre szabott szövegében az állami hivatalnokok kalligrafikus írásával mindég kiemelte az élvezett menük érdekesebb fogásait, és sorait mindég így fejezte be: „Jó magaviseletre int szerető Atyád.” Laci pedig annak a Munkás Betegségélyező Pénztárnak volt egyik vezetője, amely már a múlt században alakult meg szocialista munkások kezdeményezésére. Akkoriban egy új törvény a biztosítást balesetekre is kiterjesztette, és néki a munkások jogainak védelmében szervezési és ellenőrzési feladatokat kellett megoldania az ország minden megyéjében.

Ha mindenki úton volt, előfordult, hogy akár két héten át is egyedül laktam valamelyik penzióban vagy szállóban, amit felettébb élveztem, mert a háziszolgák, szobalányok és pincérek valósággal versengtek, hogy miként kényeztessenek el. Első osztályos gimnazistaként a Royal Szálloda (ugyanott volt, ahol ma) írószobájában éppen házi feladatot írtam, amikor váratlanul meglátogatott fiatal osztályfőnököm, akinek akkor már neve volt mint néhány kitűnő novella szerzőjének, majd később a *Fekete kolostor* című remekművével új műfajt és új hangot vezetett be a magyar irodalomba. Felmentünk a szobámba, és szó szót követve két teljes órát töltött ott, miközben úgy elmagyarázta a francia irodalom fő vonásait és jelentőségét, hogy ez vezérfonalként szolgált egész életemre. Miután az első világháború befejeztével francia fogságból hazatért, az *Aurora* című folyóirat szerkesztője lett, amelynek Babits, Csécsy Imre, Tóth Árpád, Vámbéry Ruzstem és más haladó szellemek voltak munkatársai. A folyóiratcím megválasztásában Vámbéryvel folytatott levelezésben akkor Bécsből magam is részt vettem. A régi *Aurora*, amelyet 1832-ig Kisfaludy Károly szerkesztett, irodalmi zsebkönyv volt, s az évek során a nemzeti ellenállás fóruma lett. Hasábjain jelent meg a *Szózat* és a *Himnusz*. Ezt akartuk volna kifejezésre juttatni a „nemzeti” jelszót állandóan szajkózó, de valójában nemzetietlen Horthy-rendszerrel szemben.

Nekem is volt első osztályra szóló szabadjegyem. Akkor a vasutakon három osztály volt, a nép a harmadikon utazott, az úri közönség pedig a másodikon, az igazi urak azonban az elsőt használták, de ezeknek többségükben szabadjegyük volt. Évente egyszer hajón utaztam le Dunaföldvárra, ahol egyik nagybátyámnak szállodája, kukoricása és szőlője volt. Rengeteget dolgozó, szép szál, izmos, nagy bajuszú, csizmás ember volt, aki népszerűségben úszott a környéken adakozó és mulatók természete miatt. Engem tejből-vajból fűrésztött, és ha kihajtott a határba, foghattam egy ideig a lovak gyeplőjét.

Én azonban félős maradtam Földváron is. Félttem a komondortól, ha láncra kötöték is, az éjszaka szokatlan hangjaitól, a sístergő karbidlámpa természetellenes, vakí-

tó sugaraitól, a kondás reggeli kürtjének vérborzongató hangjától, az esti sötétben hazacsellengő állatoktól és a parasztgyerekektől. Hát még a tűzvész és Jenő nagybátyám későbbi sorsa...

A tűz a szomszédos Madocsán tört ki, és az egész falut elpusztította. Már sötétedett, mire a vész hír hozzánk ért. A hintó kereke eltört, úgyhogy Jenő széleseben maga fogott be a szekérbe. Öreg néniként élt Madocsán, annak kellett segítségére sietni. Sejtettem, hogy szörnyűségbe megyünk, de kíváncsiságom erősebb volt, mint a félelmem. Nagybátyám egy pillanatig habozott, aztán gyorsan maga mellé ültetett a bakra, és már el is vágattunk. Görcsösen kapaszkodtam a támaszba. Hirtelen kanyarodott a rögsös út, amelyen a szekér ide-oda vetődött, és vagy három kilométernyire előttünk téglavörösen fénylett fel az égbolt, szinte szabályos kör alakban, amelyen szabálytalan fekete csíkok vonaglottak. Jenő megsuhogtatta az ostort, a lovak horkadozva repültek. Fura, keserű szag borzolta fel az idegeiket és a miénket is.

Beértünk. Mintha falon hatoltunk volna át, amely sötéten gomolygó füstökből, kavargó foszlányokból, jajveszékelésből és barmok véstes bögéséből épült. De kapuja is volt, két ropogva lángoló jegenye volt a félfája. Mintha a falu pánikjának csúcspontjára érkeztünk volna. Balról egyetlen lángnyelv szúrt az égbe, hogy a következő pillanatban már ki is hunyjon, jobbról, háttal az útnak, sístergő tűzfalnak fordulva, meztelen felsőtéttel, bő, fehér gatyájában torzonborz üstökű férfi állt mozdulatlanul és me-reven széttárt karral. Mintha óriási fújtatóból pernyét és kormot zúdítottak volna az arcomba. Egy asszony bugyborékoló torokhangon kiáltozott, és öklével verte egy teljes egészében apró lángokban álló kunyhó zárt ajtaját. Egy másik ház négy sarkából egy-egy füstoszlop gomolygott méltóságteljes lassúsággal felfelé, a tető közepén pedig a kémény szikrát okádott. Körös-körülöttem szinte a sakktábla szabályosságával válto-gatták egymást sötét és világos mezők, és futásuk közben hol elmerültek, hol újból megvilágosodtak bennük az emberek. A távolban egy kút parázsló gémjének koloncos fele olyan hirtelen esett le, mintha láthatatlan balta egyetlen csapása érte volna, és nyomában milliárd picis fény ugrott a légbé. Rettegésemben a számra borítottam tenyere-m, úgy éreztem, hogy ha megmukkanok, minden elsüllyed a semmiben, és ugyan-akkor egy színházi hang ezt mondta bennem: – Micsoda rendezés!

Nem is éreztem, de, mintegy a hangzavartól teljesen függetlenül, hallottam a katasztrófát okozó szél egyenletes, diadalmas zúgását. Néha felkapott egy lángoló szalmacsomót vagy mit, átrepítette a fejünk felett. Nagybátyám most hirtelen lefékezte sírva nyihogó lovainkat. Ahhoz a helyhez értünk, ahol Juli néni kis háza állt. Valóban csak állt, mert már alig volt belőle több, mint a füstös kéményfal, amelynek tövében egy kecske felhúzott automata játék gyanánt egy helyben bakugrándozott, Juli néni pedig a háza előtti virágoskertecskéje mentén húzódó árokba hanyatlott, és félig ülő helyzetben bámulta a zsarátnok halmazékát. Jenő nem hagyhatta ott a bakot, mert a lovak azonnal kitörtek volna, és egy erélyes parancsal engem küldött a nénikéért. Lekászálódtam, és hozzá futottam. Mintha meg sem lepődött volna, átöleltük egymást, majd megfordult, és meglátta a szekeret. Hang nélkül felkapaszkodott, és Jenő nem csekély mesterkedéssel megfordította a kocsit az ide-oda kábuló kis állatok között. Sosem tudtam, hogy kutya, macska, baromfi efféle hangokat tud létrehozni magában. Újból áthajtottunk a poklokon, és néhány perc múltán béke és nyugalom vett körül. Juli néni-nek most indultak meg a könnyei. Könyörögni kezdett, hogy forduljunk vissza, de Jenő elhallgattatta. – Ne törődj most semmivel, majd én visszajövök. Földváríg mindhárman némák maradtunk.

Számomra ez a behajítás a csendbe és a mozdulatlan éjszakába volt a legmaradan-

dóbb élmény. Miként lehet, hogy néhány száz méternyire minden inog, robban, szenved és elpusztul, itt meg csupán a fák ágai hajladoznak, por fúj, de a végtelen táj monumentálisan közömbös. Helyes ez így?

Azóta sokszor zavarodtam meg e megfejthetetlen ellentétben, és sokszor tettem fel magamban ezt a kérdést, amely a madocsai tűzvészkor született meg bennem.

Hadd mondjam el mindjárt Jenő élete végét. Jó tíz évvel később, a proletárdiktatúra bukása után darutollas tisztí különítmény szállta meg Földvárt. A direktórium néhány tagját sikerült kézre keríteniök. Őket azon nyomban lekasabolták, lelőtték. Egy fehér kesztyűs hóhér egy szegény parasztasszonynak elsőb bicskával kivágta a szemét. Jenőnek annyi köze volt a kommünhöz, hogy várta a végét, miként a „pógárok” általában. A diktatúra alatt fogadóját becsukták, illetve a szobákat hivatalos személyeknek utalták ki, ha érkeztek, és a direktórium ott tartotta az üléseit. Ezért letartóztatták, és bezárták a faskamrájába. Másnap reggel a katolikus pap – gyerekkora óta cimborája – magasra tartott kereszttel ment a különítmény főhadiszállására, hogy kiszabadítsa. A papot összeverték és kirúgták. Délre néptörvényszéket hívtak össze a fogadó udvarán. Ez volt akkor a banditák szokása országsherte. Megjelent a tisztek egy része. A községhől senki sem volt jelen. A fejüket sem merték kidugni az emberek. Az „ügyész” feltette a kérdést, hogy mi történjék a destruktív és nemzetrontó zsidóval. A jelzőknek az volt a jelentőségük, hogy a különítményben volt egy zsidó tiszt is (méghozzá monoklivál), aki iránti tapintatból meg kellett indokolni, hogy nem azért, mert zsidó, hanem hogy *milyen* zsidó. – Halál! – mennydörgött a „népítélet”. Azon nyomban ki is hozták a sufniából őt magát és egy ott heverő kötelet is. Hurkot dobtak a nyakába, és három pribék felhúzta. Ekkor a foszladozó kötél elszakadt Jenő súlya alatt. Már kinn is volt a kapun. Utánalóttek, de nem találták el. Nyomába eredtek, de egerutat nyert. Sikerült elérnie a kukoricást, ahol bottal üthették a nyomát.

Felbujdosott Pestre. Világa összeomlott. Más ember lett, szótlan, magányos. Megszerettem. A Köröndön vett ki kis földszintes lakást, mert a lépcsőjárás nehezeére esett. Sosem utazott le Földvára, ügyvéddel intéztette ottani dolgait. Sokszor meglátogattam, és a Liget felé sétáltunk, de láttam rajta, hogy az én személyemen kívül idegen és terhes neki minden. Két év múlva meghalt szívrohamban.

Egy másik apai nagybátyám is némileg hasonló véget ért. Liftgyáros volt, és a Rózsa (most Rózsa Ferenc) utcában lakott nagy lakásban apai nagyanyámmal. Utóbbival semmi kapcsolatam sem tudott kialakulni. Fejkendő öregasszony volt, aki alighanem gyűlölte anyámat. Naphosszat a szobájában ült, és konokul őrizte szenilis gyűjtési mániájának leltárát, ronggyá vált konyharuhák, üres skatulyák és új korukban is hasznaltan bazárárak tömegét. Férje, tehát apai nagyapám, akinek munkakönyvét egyszer megleltem, vándor szabólegény volt Komáromból. Ez a nagymama begyökeresedett szegény volt, aki nem tudott beleszokni törekvő fiainak jólétébe.

Ernő nagybátyám is telezsúfolta lakását csodálatos tárgyakkal. Az ezerfiókos kínai szekrény, amely egy erre specializálódott morva bútorgyárból származhatott, hagyján. De az aranyozott és plüssel bevont óriási s ugyanakkor mesterien kényelmetlenné varázsolt baldachinos, „valódi perzsa” karosszéképtmény, amely sápadt szőnyeggel borított dobogón állt, már alkalmas volt rá, hogy egy ifjút forradalmárrá tegyen.

E szegény Ernő a proletárdiktatúra után lelkes látogatója lett az Erzsébetvárosi Körnek, ahol cilinderben és hasát átfogó óralánccal jelent meg. Ez nem volt politikai párt, de Rassay Károly, a pesti kispolgárság egy részét képviselő politikus uszályához tartozott. Rassay bátran szembeszállt a fehérterrorral. Egyik beszéde alatt, amelyet a Körben tartott, bomba robbant, amelyet az Ébredő Magyarok Egyesületének tagjai helyez-

tek el a teremben, ahol több halott maradt. Ernő bal lábát tőből tépte le a merénylet. Másnap fél percre beengedtek betegszobájába a Pajor-szanatóriumban (ma Vas utcai kórház). Miután megrendülten kiléptem onnan a folyosóra, amelyen könnyező családtagok és barátok álldogáltak, két bajuszos, kampós botos férfi félrevont az egyik ablakmélyedésbe. Nem volt vitás, hogy titkosrendőrök. Szemükkel majdnem átszúrtak, és arról faggattak, hogy mit mondott a beteg, nem szidta-e a kormányzó urat, nem tett-e politikai kijelentéseket. Én elborzadva bámultam vissza. A beteg nemcsak kijelentéseket nem tett, hanem a szemét sem nyitotta fel. Félrelöktek, és visszasiettek a betegszoba ajtaja elé. Később közelebből megismertem őket. Ernő pedig két napra rá vérmérgezésben meghalt. Temetésén sok cilindert és rendőrsapkát lehetett látni. Rendzavarás nem történt, írták az újságok.

Két nagybátyám halála azonban jó néhány évvel előrerépített a jövőbe. Egyelőre, a tízes évek első felében, a humanista gimnázium tárgyainak és fegyelmének malomkövei között őrlődtem. Néha úgy éreztem, hogy sötét kriptában töltöm délelőttjeimet, és az iskola kőlapokat fektet le a fejem felett, hogy soha többé ne tudjak előbújni onnan. Úgy megszoktam volt a felnőttek társaságát, hogy a korombéliek hajkurászása és csínyjei nem tudtak lekötni, tanáraimmal szemben pedig nem a tisztelet, hanem a sajnálat érzése töltött el, hogy miként tudják e félrekapott cipőjű s ritkult hajú családapák a meg nem értésnek azt a sorvasztó légkörét elviselni, amelyet kéttucatnyi kamasz ellenségessége áraszt feléjük. Mint a hegyes fűszálak és a gaz a kőlapok illesztékei közül, úgy tört ki belőlem a dac.

Jó tanuló voltam, de rossz magaviseletű. Egyszer a fekete táblára torzképet rajzoltam jószágos természetrajztanárunkról, akinek óriási uborkaorra és ősz bajusza volt, és aláírtam egy Ady-vers három sorát:

„Áldott csodáknak
Tükre a szemed,
Mert engem nézett.”

Majdnem kicsaptak, de anyám, akit levélben felkértek, hogy „fia érdekében” fáradjon az iskolába, ujjá köré csavarta a tantestületet, és „még az egyszer” megbocsátottak.

Ez idő tájt a Margitszigeti Nagyszállóban laktam anyámmal, aki Sinaiába utazott, hogy interjút csináljon Carmen Sylva román királynővel, számos érzelmes, magasztalt, de sebesen elfelejtett regény szerzőjével. Anyám, akinek akkor már neve volt mint nemzetközi újságírónőnek, előzőleg levélben előadta kérését, amelyet az uralkodónó kegyesen teljesített. Akkor még nem léteztek olyan protokoll-előírások, hogy a felteendő kérdéseket előre be kell nyújtani, és az interjú szövegét előbb kell látnia a nyilatkozónak, mint a szerkesztőségnek. Többé-kevésbé szabad társalgás folyt a bukaresi író-királyasszony és a budapesti úrihölgy között, amiből anyám annyit és úgy írt meg, amennyit és ahogyan jónak látta. Délkelet-Európában azonban állandóan érzékenységgel vibrált a politikai levegőben, amelynek gyökerei a szultán – „a beteg ember” – birodalmának változásaiból, Bosznia megszállásából, a különféle balkáni háborúkból és nem utolsósorban abból az állandó uszításból fakadtak, amelyet a magyar mágnások és a román bojárók egyforma heveséggel folytattak egymás ellen, s amelyet bombák robbanása, csendőrszuronyok és rendőrkarok csillogása kísért. Minthogy pedig a román királynő a magyar újságírónőnek adott interjújába néhány, egyébként teljesen jelentéktelen politikai közhelyet is belefecsegett, a világsajtó java része is átvette a szenzációs riportot, ha nem is másnap, hanem néhány nap elteltével, amikor Carmen Sylva

elküldte a maga dörgegelmes cáfolatát, hogy ő sehonnan senkivel semmit sem beszélt. Minthogy azonban a fogadásra vonatkozó írásos engedély még megvolt, utóbbi a magyar hírlapban a cáfolattal együtt megjelent fakszimilében, és a cikk tartalmának, valamint a román udvar cáfolatainak hitelességéről mindenki azt gondolhatta magában, ami jólesett. De az biztos marad, hogy egy ilyen kaland általában – legalábbis ebben az esetben, akkor – a méltánytalanul meghazudtolt újságírónak használ a legtöbbet.

Egy másik „szenzációs” interjú gróf Tisza Istvánnal történt, aki akkor a parlament elnöke volt. A parlament előtti Országház téren (ma Kossuth Lajos tér) állandóak voltak a rendőrbotrányok – Tisza rendőrökkel vezettette ki az ellenzéki képviselőket az épületből. Egy képviselő egyszer nyílt ülésen rálőtt Tiszára, de az sértetlen maradt, és tovább vezette az ülést. Balogh Vilma megtudta, hogy a félelmetes házelnök a hétvégét balatoni villájában fogja tölteni. Leutazott ő is, és benyitott a parkba, majd senkivel sem találkozáván felment a verandára, és kinyitotta a lakásba vezető szobaajtót. A szobában a pápaszemes, szakállas gróf, akit Ady így aposztrofált: *a geszti bitang*, újságot olvasott. – Maga kicsoda? – kérdezte. Anyám bemutatkozott, és elmondta, hogy mit óhajt. – De hát ki engedte be magát? – kérdezte Tisza felháborodottan. – Senki. De senki sem akadályozott meg. Egyetlen rendőr sincs a kertben. – Tisza hosszan, elképedve nézte a váratlan látogatót. Végül olyan nyilatkozatot adott, hogy az akkor legfontosabb kérdésekre is válaszolt. Egy idő múlva hirtelen maga elé kapta az újságját, és felkiabált: – Most már hagyjon békét, és menjen innen! A nyilatkozatot az egész sajtó átvette. Tisza nem cáfolt.

Míg anyám távol volt, apám vendége voltam. Nehezen vonszoltam az iskola és a házi feladatok súlyos kövekkel megrakott szekerét, és ideges féltékenységgel kuporgattam minden szabad percemet, hogy tovább olvashassam Gottfried Keller regényét, a *Zöld Henriket*, amelyről úgy éreztem, hogy mindent megmagyaráz a világról, amit addig nem sikerült megértenem, és döntő kihatással lesz sorsomra. Angolul is tanultam, és ráadásul meleg tavaszi idő járta, az év első fülledt, vihar előtti napja volt. Minden összemomlással fenyegetett és megoldhatatlanul összekuszálódott körülöttem. A rám tört válság elvette étvágyamat, és figyelmetlenül turkáltam a finom falatok között, amelyeket a körüti vendéglőben, ahová apám vacsorázni vitt, elém raktak. Rakoncátlan lónak éreztem magam, amelynek szét kell harapnia az istrángját, és futni, futni, amíg az eszmélete bírja. Ehelyett lassú léptekkel haladtam apám oldalán a lakása felé.

Fogamat összeszorítva vártam, hogy a kapuhoz érve rövid programot fog elmondani, hogy még mi történjék alvás előtt. Ez szokása volt, de míg máskor csak unalmat vagy gúnyolódást keltett ezzel, ma azért sült el másként, mert most valóban szükségem lett volna tanácsra, útmutatásra, megnyugtatóra, programra. Ehhez azonban ismerni kellett volna feldúlt lelkivilágomat, koraérett éretlenségemből fakadó özőnvízhangulatomat, de miként érthesse meg apa a fiát, méghozzá azt, akit elvettek tőle?

Pontosan a kapubejáratban valóban felhangzott: – Mielőtt nyugovóra térünk, hadd beszéljessünk el a főgimnáziumban viselt dolgairól.

Minden elveszett. Mintha minden szó a nyakamat tekerte volna. Nem akarok nyugovóra térni. Egyáltalában sosem szoktam nyugovóra térni, hanem lefeküdni. Elbeszélgetni sem! És a „viselt dolgaim” az enyéme és nem a tiéd! De a kegyelemdöfés a főgimnázium volt. Valóban úgy hívták az intézményt, és ez volt kiírva a bejárat felett. De ezt a szót a kopasz, félrecsavart fejű és orrhangon beszélő igazgatón kívül még soha senki nem ejtette ki. Hogyan lehet gimnázium helyett azt mondani, hogy főgimnázium! Máskor azonnal az tódult volna az agyamba, hogy algimnázium, de most

könnyek jöttek a szemembe. – Nem – kiáltottam fel –, nekem még tanulnom kell. (Ó, hol van a *Zöld Henrik!* És a szótáramat is a Szigeten felejtettem!) – Utána még tanulhatsz is, de ilyen elfoglaltság mellett jobban kellene táplálkoznod. – Túlérzékeny lelkem számára ez újabb késszúrás volt. Folyton hallottam, hogy – Sovány vagy! – és – Többet kellene enned! – amit szemrehányó bírálatnak éreztem arról az életmódról, amelyet „anyád és te folytattok”.

Már a lépcsőn jártunk. Lecövekeltem magam a korlát mellett. – Nem – kiáltottam el magam. – Még haza kell mennem. – Apám is idegesebb lehetett vendéglőbeli viselkedésem, oktalan sírásom és túl hangos szavaim miatt. Megfogta a karomat. – Egyelőre gyere. A többit odafenn. – Ebből valami fenyegetésszerű hangzott ki. – Neeem! – harsogtam, és kitéptem magam a kezéből. A ház visszhangzott a kiáltásomtól. Farkaszemet néztünk. Apám, aki ugyanúgy gyűlölte a botrányt, mint én, értetlenül meredt rám. Alighanem csecsemőkorom óta nem látott ilyennek. Valahol egy ajtó nyílt óvatosan. Egy előszobalámpa kigyúlt. Én pedig kaptam egy pofont.

Ha kemény, fájó pofon lett volna, talán hatással van. De alig volt több, mint egy legyintés. Inkább figyelmeztetés, hogy hol vagyunk, hogy rangsorok vannak és nemzedékek, társadalmi szokások, melyeket törvénné avattak. Felrobbantam: – Megütött! – éreztem magamban teljes pánikban. Szülői ütést addig nem kaptam soha. Mint aki elvesztette az eszét, rohantam le a lépcsőn, ki a kapun, a Sziget irányában.

Mire a Körútra jutottam, megindult a zápor. A járda kiürült. Most aztán futhattam. Percek alatt tönkreáztam. Néha elordítottam magam. Egy kocsis visszarántotta a lovait, és utánam csapott az ostorával. A sustorgó esővíz összekeveredett rajtam könnyeimmel és veritékemmel. Judit – a *Zöld Henrik*ből – olyan élesen, mintha mellettem rohant volna, eltorzult arccal sziszegte a fülemben: „...magamnak is penitenciát kell tennem...”, ami sehogy sem vágott ide, de folyvást ismétlődött a Margit hídig. Lábam repülve csapott bele a gyorsan képződő tócsákba, és az a néhány ember, aki maga is szaladt, elképedve meredt rám. Hirtelen eszembe jutott, hogy egyetlen fillér sincs nálam, pedig a hídfőnél hídpénzt és a Szigetnél szigeti belépődíjat kell fizetnem. Máskor a szegénytől föld alá bújtam volna ebben a helyzetben, most diadalmas ordítással vágtattam el a fedél alá húzódó jegyszedők előtt, oda is kiáltottam valami cifrát, és ha tudtam volna, tüzet fújtam volna rájuk ziháló tüdőmből. A Szigeten még járt a lóvonat, amely sínen siklott a sziget déli és északi csúcsa között. A személyzetet, valamint a sűrke és a pettyes lovat jól ismertem – Ilonka és Sári –, de a vászonlapoktól védett kocsira nem mertem pénz nélkül felszállni. Tovább rohantam, immár roskadozva, a vízszagú, lomb-suhogással teli, szélverte Margitszigeten. A hátsó bejáraton át lopakodtam a Nagyszálóba. Csak a fél fejemet dugtam be a portás kisajtáján, és a kulcsomat kértem tőle. Odaadta, és miután mosolyt erőltettem magamra, gyanakvó arca szintén mosolygósra fordult. Szerencsére a házban nem találkoztam senkivel. Percek alatt az ágyban voltam. Nemcsak hogy nem sírtam, hanem érthetetlen vidámság kerekedett bennem. A vihar hűvösséget hozott a szobámba, melynek ablakát kitérta. Valahogy úgy éreztem magam, mint aki félíg-meddig felnőtt. Később mindég úgy neveztem magamban ezt a győzedelmes élményt: a futás éjszakája. Pedig nem volt éjszaka, csak este. A sötétséget a felhők, az eső és az én háborgó szívem borította rám.

1913-ban a Damjanich utcában laktunk, egy alacsony, kávébarnára mázolt házban, amely még a régi Pesten is vidékiesen hatott. A bolthajtásos bejáratot kétszárnyú tölgyfa kapu takarta el, amelyet nyilvánvalóan fogatok ki-be járására méreteztek, a lakók utólag beléje vágott kisajtón át közlekedtek. A tekintélyt árasztó, óriási, de diszkrétan

cifrázott kapukulcs, melyet a barátságos házmester bácsi – nyugalomba vonult bodnár – állandóan fényesre pucolt, mindég benne volt a zárban, mintegy készen arra, hogy ki lehessen tární a kaput a magas uraság hintaja és hajdúi részére, vagy hogy bevonulhasson rajta egy egész ármádia. Helye lett volna, mert a repedezett aszfalttal borított tágas udvarnak nem volt hátsó fala, hanem a telek nagy, elhanyagolt kertbe ment át, amelyen most sokemeletes bérház emelkedik, de akkor a burjánzó füvektől körülvetten néhány vadcserezsnye- és almafa álldogált benne, egyetlen szál komor fenyő meredt az égnek, és a csiricsáré, lágy szárú burján közül meglepő módon dugta ki fejét a tárnics néhány azúrkék virága, mintegy maga is tartózkodó módon, csodálkozóan, hogy miként került ide. Ablakaink erre a kertre és a csendes udvarra néztek, amelynek közepén sosem használt kút szolgált talapzatul egy derekát sután csavargató kősellőnek, aki szemérmesen somolygott, mintegy szégyenkezve azon, hogy egyik kacsója és hajfürtje letört.

Egy reggel sikoltásra és kiáltásokra ébredtem. Távoból üveg csörömpölt, majd mintha löttek volna. Percek alatt a kapun kívül voltam, de csak a fejem dugtam ki a bolthajlás alól. Az utca lazán tele volt emberekkel, főleg férfiakkal, de csak a következő ház túlsó sarkáig. Ott mintha zsinórt feszítettek volna ki keresztbe, s ezen a vonalon túl, egészen a következő keresztutcaig üres volt az úttest s a gyalogjáró egyaránt. A keresztutca magasságában pedig szakadozott rendőrlánc húzódott az egyik oldaltól a másikig.

A rendőregyenruhához akkor nem ellenzős sapka, hanem fekete keménykalap tartozott, amelynek egyik oldalán árvalányhaj bokréta konyult. Az enyhe reggeli szél, amely végig-végig szaladt a negyvennyolcas szabadsághősről elnevezett utcán, megfodrozta a bokrétasort, úgyhogy a szemben álló front fejmagasságban nyugtalanul vibrált. De nem ez tette idegenné számomra a rendőröket, hanem – most fedeztem csak fel – hogy mindegyiknél puska van, amit még sosem láttam. És nem is a vállán hordja, hanem kézben tartja. Jobb hónuk alatt tartották az agyát, a csöve pedig előreirányult, rendetlenül, hol ferdén a kövezet felé, hol kihívóan szembenézett a tömeggel.

Nem tudtam, hogy mi játszódott le megelőzően, de ennek a képnek már története volt. Éreztem, hogy a hevültség már magasabb, mint egy jelenet kezdetén lehetséges. Mintha a tömeg, amely a Rottenbiller utca felől állandóan erősítést kapott, visszavonulóban lenne, de éppen most megállapodott. Feltűnő csend honolt. És ekkor végre megpillantottam, hogy az első sorban három eltorzult arcú férfi végtelen lassúsággal hátrálva egy tetemet visz. Kiléptem a kapu alól, és közelebb sündörögtem. Még sosem láttam halottat, de biztosan tudtam, hogy halott. Kevés habos nyál ült a szája szögletén. Nyitott, merev és kidülledt szeme az égre bámult, amelyen apró felhők osontak. Kabátja két szárnya a földet seperve feltárta gyűrött ingét, amelyen rozsdaveres folt terjeszkedett. És most tudatára ébredtem, hogy amit csendnek véltem, igazában állandó zümmögés, amely láthatatlan kárpitként lebeg a tömeg felett.

A látványtól és a kárpit zümmögésétől úgy összeszorult a torkom, hogy felkiáltottam volna, ha nem előztek volna meg. Tomboló zsvajjá növekvő ezerhangú felhördülés vezette le az elviselhetetlen feszültséget, és miközben az emberek utat nyitottak a hátrafelé lebegő tetemnek, amely, mintha késlekednék, fokozatosan eltűnt a szemem elől, a tömeg utánalendült a hangorkánnak, melyet előrebocsátott magából. Még láttam, amint a rendőrlánc gyorsan összebb zárkózik, a rendőrök vállukra vetik puskájukat, és futólépésben tünedeznek el a keresztutcában. Alig tudtam kikeveredni a tömegeből, amely diadalmaskodó felkiáltások közepette már valósággal rohant a Városliget távoli fái felé.